

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Postava Fausta v Carchesiově vydání z roku 1611

Bakalářská práce

Studijní program: B7310 – Filologie
Studijní obor: 7310R033 – Český jazyk a literatura
Autor práce: **Irena Průšková**
Vedoucí práce: Mgr. Marek Janosik-Bielski

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: Irena Průšková
Osobní číslo: P11000268
Studijní program: B7310 Filologie
Studijní obor: Český jazyk a literatura
Název tématu: Postava Fausta v Carchesiově vydání z roku 1611
Zadávající katedra: Katedra českého jazyka a literatury

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cíl: Charakteristika postavy Fausta v prvním českém překladu (převodu) z roku 1611 od Martina Carchesia.

Požadavky: Studium a interpretace primární a sekundární literatury

Metody: analýza, interpretace, komparace, syntéza

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

JIRÁSEK, Alois. Staré pověsti české. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961.

KOLÁR, Jaroslav. Historia o životu doktora Jana Fausta. Praha: Academia, 1989.

KOLÁR, Jaroslav. Návraty bez konce, studie k starší české literatuře. Brno: Atlantis, 2007.

KOLÁR, Jaroslav. Sondy, Marginálie k historickému myšlení o české literatuře. Brno: Atlantis, 2007.

POKORNÝ, Jindřich. Kniha o Faustovi. Brno: Mladá fronta, 1982.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Marek Janosik-Bielski**
UK

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2013**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2014**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

prof. PhDr. Oldřich Uliěný, DrSc.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2013

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Děkuji Mgr. Markovi Janosikovi-Bielskému za podnětné připomínky a cenné rady, jež přispěly k vypracování této práce, a rovněž za jeho trpělivost a čas, který mi v jejím průběhu věnoval.

Anotace

Bakalářská práce pojednává o životě Dr. Jana Fausta, přičemž autorka vychází z publikace Martina Carchesia. V první řadě práce vymezuje literárně teoretický rámec díla a zasazuje ho do dobového kontextu. Následuje charakteristika postavy Fausta v jednotlivých fázích děje – před upsáním a po upsání duše ďáblu. Dále je analyzována postava ďábla, která je konfrontována s Faustovým charakterem. Na závěr se autorka věnuje jazykové stránce a uvádí zajímavosti o Faustovi – jeho působení v českém prostředí a paralely se staročeským čarodějem Žitem.

Klíčová slova: Faust, Mephostophiles, pověst, Historia o životu doktora Jana Fausta, charakteristika

Annotation

The bachelor thesis deals with the life of Dr. Johann Faust. The author based her work on the publication written by Martin Carchesius. First of all the thesis establishes a literary-theoretical framework of the book and sets it into the period context which is followed by the characterization of Faust within each phase of the story – before and after the bargain with Mephostophiles. Also the analysis of the Devil character confronted with the Faust character is included. In the end of the thesis the author focuses on the language aspect and states some interesting facts about Faust – his activities in the Czech environment and analogies to Old Czech magician Žito.

Key words: Faust, Mephostophiles, rumour, The Historia of Dr. Johann Faust life, characteristic

Obsah

	Úvod	8
1	Historie pověsti o Faustovi.....	10
1.1	Faust jako reálná osoba.....	10
1.2	Vydavatel Carchesius	11
1.3	Historie o Faustovi v jediném exempláři.....	13
2	Dobový kontext.....	13
2.1	Renesance	13
2.2	Humanismus.....	14
2.3	Baroko	15
2.4	Čarodějnictví.....	16
3	Struktura knihy	17
3.1	Použité literární žánry	17
3.1.1	Pověst	17
3.1.2	Knížky lidového čtení.....	17
3.1.3	Kramářské písně	17
3.1.4	Hádání.....	18
3.2	Úvod.....	18
3.3	Předmluva	18
3.4	Historia	19
4	Vývoj postavy Fausta v Carchesiově díle.....	24
4.1	Události předcházející podpisu smlouvy	25
4.1.1	Faustovo zaklínání	25
4.1.2	Trojí hádání se zlým duchem	26
4.1.3	Faustovo upsání se d'áblu	27
4.2	Faustův život po upsání duše	28
4.2.1	Faustovo tázání a debatování s duchem.....	29
4.2.2	Faustovy nové schopnosti.....	30
4.2.3	Faustova světoběžná poznávání	31
4.2.4	Faustovy dovednosti.....	32
4.2.5	Poslední dny Faustova života.....	34
5	Charakteristika hlavních postav a jejich komparace	34
5.1	Literární postava	34
5.1.1	Charakteristika Fausta	36
5.1.2	Charakteristika d'ábla	37
5.2	Porovnání Fausta s Mephostophilem.....	39
5.3	Shrnutí.....	40
6	Jazyková a strukturní charakteristika Historie.....	41
7	Zajímavosti.....	44
7.1	Faustovo působení v Praze	44
7.2	Paralely se staročeským čarodějem Žitem.....	46

8	Závěr	48
9	Seznam použitých zdrojů	50
9.1	Periodika.....	51
9.2	Internetové zdroje	51

Úvod

Postava Fausta na sebe po staletí nepřestává strhávat pozornost. Pro svou kontroverznost se původně německý mýtus o Faustovi stal předlohou mnoha dalších zpracování, a to v různých jazycích. Příběh se tak rychle šířil mezi širokou veřejnost. Nepochybně i tento fakt přispěl k tomu, že se z pouhého lidového vyprávění stala skutečná pověst.

V tomto příběhu z 16. století nalezneme nejen pozoruhodné vyprávění o upsání duše ďáblu za účelem poznání, ale také hlubší morální a psychologický kontext, který je neméně důležitý. I na tuto problematiku se ve své práci zaměřuji. Svůj zájem tedy soustředím především na proces vývoje postavy Fausta, jenž je ovlivněn touhou po vědění a poznání nadpozemského. Jako výchozí materiál mi posloužila kniha *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Tento pramen popisuji z hlediska struktury a obsahu a dále dílo interpretuji.

Ve své práci také přihlížím k dobovému kontextu vzniku této knihy, konkrétně k období humanismu. Analyzované téma lze totiž, v souvislosti s touto historickou epochou a zároveň myšlenkovým směrem, lépe a snáz pochopit. Kromě stručných životopisů autora knihy a překladatele z německého originálu jsou zmíněny alespoň základní informace o reálné postavě Johanna George Fausta a etymologii faustovské pověsti.

Jak jsem již zmínila, svou pozornost zaměřuji především na chování postavy Fausta v průběhu celého příběhu, jeho změn v souvislosti s vývojem a gradací děje. Je velmi zajímavé sledovat proměny Faustova charakteru před úpisem a po zaprodání vlastní duše ďáblu a také v různých fázích Faustova vyměřeného času. Faustovy činy a nakládání s nabytou mocí se postupem času mění. Ne vždy však užívá těchto schopností smysluplně a prospěšně.

Nemohu si však přestat klást otázku, proč nás tento fenomén oslovuje již tak dlouhou dobu. Důvodem by mohla být nadčasovost tématu, které nepochybně provází každou generaci. Kdo z nás alespoň jedenkrát v životě netoužil po něčem tak moc, aby nebyl schopen obětovat mnoho nebo dokonce vše. Zamýšlím se, pokud bychom měli tu možnost za něco pro nás výjimečného a důležitého obětovat své vlastní já, zdali bychom toho byli schopni.

1 Historie pověsti o Faustovi

Příběh o doktoru Faustovi se do našeho kulturního prostředí rozšířil ze střední Evropy, konkrétně z území dnešního Německa. Své první písemné verze se dočkal v 16. století, a to díky vydavateli Johannu Spiessovi, který ji roku 1587 vydal pod obsáhlým názvem *Historie doktora Johanna Fausta, čaroděje a černokněžníka, široko daleko vyhlášeného, o tom, kterak se na určenou lhůtu ďáblovi upsal, o tom, jaké neobyčejné příhody mezitím zažil, sám natropil a provozoval, než nakonec došel spravedlivé odplaty jako jednu z tzv. knížek lidového čtení (Volksbuch)*. V roce 1611 přeložil, a výstižným názvem *Historia o životu doktora Jana Fausta* opatřil, toto dílo do češtiny Martin Carchesius. Po první tištěné verzi, v roce 1588, následovalo drama se stejným námětem z pera anglického autora Christophera Marlowa *The tragical history of doktor Faustus*. Během třinácti let následujících po prvním vydání vzniklo přibližně dvacet dalších obdobných děl. O Faustovi v souvislosti s českou tradicí a českou literaturou se podrobně zmiňuje ve své studii prof. Dr. Arnošt Kraus.

1.1 Faust jako reálná osoba

Již ve starověku nalézáme příklady osobností, jež byly obviněny z čarodějnictví a ze spolčení s ďáblem. Zmiňme například krále Šalamouna, který byl zasvěcený v temných vědách, nebo učence Paracelsia, Trithemia či Agrippa. Není tedy tak překvapivé, že ani sám věhlasný Faust není pouze smyšlenou postavou, která časem ústním předáváním zlidověla. Kořeny pověsti o záhadném mágovi nás zavedou až k Johannovi Georgovi Faustovi (cca 1480 - 1540), který působil na různých místech ve středním a jižním Německu. Tento potulný alchymista, astrolog a kouzelník se již za svého života pyšnil pověstí podivína a záhadami obestřeného spolupracovníka s ďáblem. Jak se dovídáme z Carchesiova díla, „*Faust se narodil kolem roku 1480 v německém městečku Knittlingenu jako nemanželský syn sedláka Jorga*

Gerlacha. Jeho celé křestní jméno znělo Johann Georg, ale většinou si říkal jen Georg, nebo zkráceně Jörg. Po matce dostal příjmení Faust.“¹ Bohužel neexistuje mnoho pramenů, které by nám prozradily o jeho životě více. Asi nejobsáhlejší svědectví nalezneme v dopise opata Trittheima, který jej 20. 8. 1507 adresoval matematikovi a astrologovi kurfiřta falckého Johannu Wirdungovi. Byl fascinován člověkem, jenž o sobě veřejně rozhlašoval, jak mocný je, a potřeboval se o to podělit s někým zainteresovaným. „Šířil se o svých velkých vědomostech a znalostech veškeré moudrosti: dokonce by prý byl schopen znovu sepsat všechna díla Platónova a Aristotelova, včetně jejich filozofie, pokud by upadla v zapomenutí... a došel by prý ještě znamenitějších výsledků než oni.“² Dále hlásal, že zázraky našeho spasitele Krista nejsou hodny žádného obdivu: on sám prý je schopen vykonat všechno, co konal Pán Ježíš, kdykoli se mu zamane. Jeho zájmy a činy byly na dobu jeho života velmi kontroverzní, a tak nebylo příliš překvapivé, že na sebe strhával pozornost a že o něm mezi lidmi kolovaly nejrůznější historky. To vše se stalo základem slavného příběhu o Faustovi. „Tento Faust vystupoval všude jako člověk nadaný neobyčejnou, nadpřirozenou mocí, jako vládce nad silami přírodními i osudy lidskými. Tak stalo se, že brzy četné činy, přičítané dotud v pověstech některým středověkým přírodopiscům a badatelům zejména Albertu Magnovi, Simonu Magovi atd., přeneseny byly na osobu Faustovu, kolém ní kupeny, rozšiřovány a v duchu doby přebásňovány.“³

1.2 Vydavatel Carchesius

O český překlad *Historie o životě doktora Jana Fausta* se zasloužil písař kanceláře Starého Města pražského Carchesius. Jeho celé jméno nám zůstává utajeno zásluhou poškozeného listu papíru, na kterém jsou čitelná pouze první tři písmena – Nat. Domníváme se, že se jedná o Martina

¹ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životě doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 6.

² Tamtéž, s. 10.

³ *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Devátý díl. Praha: Argo, Litomyšl: Paseka, 2003. s. 47.

Carchesia, řečeného Krause z Krausenthalu, jenž pocházel z měšťanské rodiny z Jablonného v Podještědí. Kromě díla o Faustovi vydal ještě další tři. Překladačské činnosti z německého jazyka se věnoval i v publicistické sféře, ale to pravděpodobně až na sklonku svého života. Patří mezi ně *Flagellum Judaeorum. „Bič židovský, to jest: Nové velmi užitečné dokázání, že Ježíš Kristus jest Boží a blahoslavené Panny Marie Syn, prvý zaslíbený a již poslal Messiáš. Proti všechněm až posavad zatvrdilým a proklatým Židům, kteříž ještě Messiáše svého na řetěze před rájem ukovaného očekávají. Při tom o víře a náboženství tureckém i o původu jejich Machometovi, jejichžto Židé jsou příbuzní zpanchartilí strejcové. S rozličnými příklady, pěknými historiemi a židovskými básněmi i předními tajemstvími, kteráž než by křesťanům zjevili, raději by smrt podstoupili.* (Kolár)⁴ Jako další překlad je známá *„Knížka obsahující Stav Městský, kterakby v troanlivé podstatě zachován býti mohl, co k němu přináleží i jakým způsobem zase k zkáze a zahynutí přichází. S přidáním všelijakých k městskému životu potřebných příkladův, naučení a řečí s některými důvodnými otázkami, na tři částky lidem v témž stavu a povolání zůstávajícím i budoucím mladým měšťanům v ouřadech postaveným k užítku kratičce sepsaná, v český jazyk s pilností přeložená...“*⁵ Překladačství z německého jazyka se věnoval i v publicistické sféře, ale to pravděpodobně až na sklonku svého života.

Žádné další podrobnější informace o tomto pražském písaři nejsou známy a nezbyvá než spoléhat na to, co vyčteme z jeho tvorby. Jeho přínos pro českou literaturu tohoto období je však značný. Právě *Historia o životu doktora Jana Fausta* spustila „faustovské šílenství“ a stala se vzorem pro další zpracování. *„Překlad M. C. udomácnil české kultuře evropsky proslulý literární typ a stal se východiskem bohaté tradice, rozvíjející se v Čechách v oblasti kramářské*

⁴ *Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí.* Devátý díl. Praha: Argo, Litomyšl: Paseka, 2003. s. 9.

⁵ Tamtéž, s. 9.

písně, lidových zvyků a lokalizace pověstí o hrdinovi do domácího prostředí, lidové četby, umělé literatury a zejména loutkového divadla.“⁶

Už z předmluvy lze vyčíst, jaký postoj má autor k dané tematice, tedy k čarodějnictví. Kniha je dedikovaná především pobožnému čtenáři jako varování před temnými silami a upozornění, že není radno zahrávat si s pekelnými mocnostmi. V porovnání s německým originálem se český překlad v mnohém liší, a to právě zásluhou autorova postoje k překládané látce.

1.3 Historie o Faustovi v jediném exempláři

Jediný zachovalý spis drží pohromadě stoletími prověřená vazba a desky. U přídeští je uvedeno jméno s datem: Jan Fiedler, 7. 6. 1872. Může se jednat o majitele, či dárce, to ale nikdy nebylo odtajněno. Na titulním listu nechybí název a dřevorytina, jež představuje Fausta v doktorském hávu hovořícího s pekelníkem a nad nimi se vzdouvající příšeru unášející ho hlavou dolů. Úplný název knihy zní: *Historia o životu Doktora Jana Fausta, znamenitého černokněžníka, též zápisích d'ábelských i čárích a hrozné smrti jeho, z vlastních po něm nalezených spisův, všem všetečným a Bohaprázdným lidem k hrozné a příkladné vejstraže sebraná, z německého jazyka na česko přeložená a vůbec vydaná od Nat...Carchesia písaře kanceláře v Starém Městě Pražském. Svatý Jakub v IV. kap.: Bud'te Bohu poddáni a odporujte d'áblu, i utečeť od vás. Léta MDCXI.*

2 Dobový kontext

2.1 Renesance

Jak již bylo výše zmíněno, kořeny pověstí o Faustovi zasazené do celistvého příběhu sahají do 16. století. Toto období lze považovat za konec renesance, která se vyznačovala výrazným zaměřením na člověka,

⁶ *Lexikon české literatury*. 1. A -G . Praha: Academia, 1985. s. 86.

konkrétně na lidský rozum. S tím také souvisí touha po poznání a odhalování nových skutečností, které lze vědecky doložit a prokázat. Pozornost je tedy obrácená na pozemský život. Roste zájem o vědu, například anatomii a fyziku, což se také promítlo do umění (užívání nových technik v malířství a sochařství). V literatuře se v této éře můžeme setkat s díly psanými v jazycích daného národa. To se týká zemí na sever od Říma, kde se užívala převážně latina společně s řečtinou. Národním jazykem se začala psát nejen beletrie, odborná díla, ale i životopisy, které získávaly na oblibě, dále traktáty, cestopisy a polemiky. Zásadní vliv na literaturu měl vynález knihtisku Johanna Gutenberga na přelomu let 1447/1448. Ve druhé polovině 15. století se rozšířil po celé Evropě a v dalších letech i do celého světa. Tento přelomový objev znamenal pro písemnou kulturu především efektivnější šíření knih mezi širokou veřejnost, na rozdíl od inkunábulí, děl v jediném exempláři.

2.2 Humanismus

Humanismus je spíše než uměleckým, stylem myšlenkovým. Vyvíjel se ruku v ruce s renesancí. Český humanismus je spojen s 15. stoletím. Jeho kořeny ale sahají hlouběji, a to ke Karlu IV., který si korespondoval s italskými humanisty (F. Petrarca, C. di Rienzo). V duchu humanismu jednal i Jiří z Poděbrad, když sestavoval *chartu všeobecné mírové organizace*. Pro tento směr je charakteristický jiný pohled na fungování světa, než který byl doposud obecně přijímaný. Fungování některých jevů se začalo vysvětlovat doložitelnými logickými principy, které byly spjaty s přírodními vědami. Vědecké myšlení se oprostilo od názoru, že hybatelem všeho je Bůh, a začalo se věnovat „novým“ oborům, například astronomii či chemii. S nimi také souvisí zájem o alchymii. Tyto obory získaly oblibu především u císaře Rudolfa II. *V epoše renesance vyjadřoval humanismus nejčastěji představu o náplni a cíli vzdělání. Ve smyslu slova humanus (=lidský) měla se výchova obírat lidskými záležitostmi a vést k jejich hlubšímu poznání*

a důkladnému rozvíjení. Svým zájmem o člověka se renesance podstatně odlišuje od středověkého zájmu o boha.⁷ Mimo novátorských zasáhnul humanismus i tradiční obory, jakými jsou právo, historie, jazykověda a literární teorie. Konkrétně zapříčinil nové pojetí těchto disciplín. „Právo chtělo vycházet z římského práva, historie chtěla v antickém smyslu vést k poučení pro život jedince i celku, jazykověda se chtěla opírat o klasické jazyky, literární teorie chtěla vyvozovat vzory z klasické literatury.“⁸

Literatuře dominuje světská tematika. Záměrem tedy bylo zachytit realitu co nejvíce autenticky. V souvislosti s tématem mé práce je ještě důležité zmínit fakt, že pro literaturu tohoto období byl mj. velmi oblíbeným žánrem dialog. Ten je právě hojně využíván v analyzované knize *Historia o životu doktora Jana Fausta*. „V době humanismu a renesance získal neobyčejnou oblibu jednak ve stopách nově odkrývaných antických tradic, jednak kultivací i ve středověku velmi frekventované formy sporu (certamen, altercatio) rozvíjel v široké škále tematického zaměření a na různých úrovních myšlenkové náročnosti princip přímé názorové konfrontace s cílem přesvědčit protivníka i čtenáře o správnosti jednoho z prosazovaných názorů.“⁹

2.3 Baroko

Za předěl mezi obdobími humanismu a baroka lze považovat bitvu na Bílé hoře. Baroko na rozdíl od předešlého období čerpá ze středověkého křesťanství. Dokladem toho je i Tridentský koncil, který zasedal v období 1545 - 1563, a projednávaly se zde mj. otázky protestantismu, reformace a sjednocení liturgie. Středobodem už není pozemský život, ale život posmrtný. Ten je chápán jako vykoupení ze skutečného života plného utrpení a bolesti. Nejčastějšími žánry jsou legenda, epos, traktát nebo

⁷ KOPECKÝ, Milan. *Český humanismus*. Praha: Melantrich, 1988. s. 7.

⁸ Tamtéž, s. 8.

⁹ KOLÁR, Jaroslav. *Sondy, Marginálie k historickému myšlení o české literatuře*. Brno: Atlantis, 2007. s. 33.

náboženská píseň, které byly typické pro středověk a v 17. století zažily svůj návrat.

2.4 Čarodějnictví

Carchesius ostře kritizuje čarodějnictví a vše s ním spojené. Právě této zálibě Faust propadl tak hluboce, že byl schopen vzdát se kvůli své vášni úplně všeho. Otázkou však zůstává, proč byly kouzelnictví a alchymie v této době tak tabuizovány. Klíčem k této problematice bude především Bible a svůj podíl nese i lidská pověřčivost a přirozená obava z neznámého a tajemného. S tím také úzce souvisí postava ďábla, kterému se toto „umění“ přisuzovalo a ne náhodou vzniklo označení „učení ďáblovů“. V knize, a především v její předmluvě, autora Carchesia se setkáváme s četnými aluzemi na Bibli. Ty zde slouží k porovnání Faustových skutků a skutků biblických postav. Text je cíleně sestaven tak, aby varoval před ďábelskými úmysly. Je zde demonstrováno, že každé bezbožné jednání a prohřešek bude po zásluze potrestán.

3 Struktura knihy

3.1 Použité literární žánry

3.1.1 Pověst

Jedná se o žánr lidového vyprávění, který má jednoduchou strukturu. Ačkoli způsob jeho vyprávění působí jako věrohodný příběh ze skutečného života, vyskytují se v něm nadpřirozené bytosti, v našem konkrétním případě ďábel Mephostophiles. Na rozdíl od pohádky je pověst často vázaná na konkrétní čas a lokalitu, popřípadě událost. Podle těchto okolností se dále pověsti dělí na místní, o původu, historické, heraldické, démonologické a legendární.

3.1.2 Knížky lidového čtení

Knížky lidového čtení jsou žánrově publikačním typem, který se primárně zaměřuje na šíření mezi širokými vrstvami, a to především v rozmezí mezi 16. a 18. stoletím. Knihy mají především zábavný nebo poučný obsah. Můžeme sem zařadit například kalendáře, pranostiky či hospodářské návody. *„Tento žánr měl svým obsahem a způsobem šíření blízko ke kramářským písním. Charakteristickým rysem je zejména vypjatá dějovost, většinou dobrodružného rázu, záliba ve fantastice (exotičnost, zázračné proky) a obecnost v zobrazení časoprostoru, upomínající na poetiku kouzelné pohádky.“*¹⁰

3.1.3 Kramářské písně

Tento útvar vznikl z lidové tradice. Tento útvar je projevem lidové kultury vzniklým z lidové tradice. Název je odvozen z německého slova Bänkelsang – podle lavičky, kterou zpěvák využíval jako podium při přednesu těchto výpravných písní.¹¹ Obsah textů měl sloužit k pobavení, ale i jako zpravodajský prostředek dění ve světě. Kramářské písně byly prezentovány na poutích a venkovských jarmarcích a jejich přednášení bylo

¹⁰ MOCNÁ, Dagmar, KOPECKÝ, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004. s. 306.

¹¹ Tamtéž, s. 325.

nejrozšířenější v 16.–19. století. Důraz byl kladen na kontakt s posluchačem, díky němuž bylo sdělení efektivnější. Později byly tyto projevy zaznamenávány písemně. Často se setkáváme i s písněmi moralistického rázu. Česká kramářská píseň měla blízko k sousední německé a rakouské tvorbě. Nejstarším českým výtiskem tohoto typu jsou patrně dvě písně *o bitvě u Moháče* z r. 1526.

3.1.4 Hádání

S literárním žánrem hádáním nebo také sporem se setkáváme především ve středověku. Objevoval se ale už i mnohem dříve, a to například v antické literatuře (Ezopovy bajky). Je založeno na sporu dvou stran, které zastupují svůj stav, a tak fungují jako reprezentanti svého „druhu“. Postupně jsou odhalovány přednosti i nedostatky těchto dvou postav, které mohou být smyšlené či reálné. Někdy bývá za hádání považované dílo, ve kterém převažuje dialog.

3.2 Úvod

Úvodní slovo ke knize zpracoval Jaroslav Kolár. Věnuje se historii postavy Fausta, zmiňuje zde také díla v české literatuře, která se touto problematikou zabývají, a nezapomíná ani na německou předlohu. Dále se zabývá samotným dílem, jeho autorem a celkovým zpracováním.

3.3 Předmluva

Tuto část nazval Carchesius *Předmluva k pobožnému křesťanskému čtenáři*. Už sám název napovídá a text nás v tom utvrzuje, že se jedná se o jakési varování silně křesťansky založené společnosti před obsahem knihy, jenž se neslučuje s jejich vírou. Autor sám objasňuje svůj záměr také jako varovný. Důkazem toho jsou četné citace z Bible a neustálé skloňování slova hřích v nejrůznějších formulacích. Také je zde zmíněn trest, který po těchto nekřesťanských činech bude následovat. S tím souvisí i zjevení ďábla, jenž je s hříchem úzce spjat.

Po předmluvě následuje svědectví z Písem svatých o zapověděném čarodějnictví. V něm jsou uvedeny jednotlivé biblické citace, které vystupují proti černé magii. Závěr pak tvoří jejich veršovaný souhrn.

*Z těchto svědectví nám se znáti dává,
kterak Bůh bez pokuty nenechává
všech těch, kteříš se jeho zde zbavují,
věštcův a kouzelníkův následují,
pášíc po své vůli všeliké zlosti,
proti záповědi božské milosti.
Začež hodně také odplatu berou,
že se zde ďáblové s jich těly derou
a potom na duši trápeni budou
ohněm věčným, jehož nikdá nezbudou.
O tom i tato historiesvědčí,
vydaná pro tu příčinu největší,
aby takoví z ní výstrahu vzali,
ďábelskou chytrost podvod poznali,
kterak on na čas pomůže ke zlému,
že tak zase směřuje k cíli svému.
Když má zde na světě své služebníky,
v pekle činí z nich sobě útrapníky.
Poněvadž po čarách nejvíce toožili,
tak jim platí, jak mu věrně sloužili.
Pán Bůh rač každému tu milost dáti,
by se mohl kouzelníkův varovati.
Neb oni i ti, kdoř jich následují,
království božího sebe zbavují.¹²*

3.4 Historia

Nyní se dostáváme k hlavní části knihy. Ta se dělí na tři hlavní oddíly a dále na jednotlivé podkapitoly, které uvozují názvy vypovídající o následujícím obsahu.

První část nese název *Historie první stránka o narození a učení doktora Jana Fausta, čarodějníka dalece rozhlášeného*. Seznamuje nás s Faustem a jeho rodinou. Nevynechává ani detaily o jejím vyznání, majetkových poměrech či Faustově vzdělání a vývoji jeho znalostí, přičemž je pozoruhodné, že

¹² KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 28.

z vystudovaného doktora teologie se stal doktorem medicíny a astronomem, kterým se sám jmenoval. Faust vyrůstal u svého strýce ve Vitemberku (Toto město je spojeno i s některými osobnostmi českého humanismu. Studovali zde například Jan Blahoslav - *Gramatika česká*, Jiří Třanovský, Matouš Kolín z Kotěřiny). Ten mu zajistil vzdělání a hmotně ho zajistil, a to i po smrti, kdy Faust zdědil jeho majetek. Dalo by se tedy říct, že Faust měl vše, co si v té době mohl jen málokdo dovolit. A přesto mu to bylo málo a chtěl více. Toužil po nových poznáních, ke kterým mu ale ani tyto prostředky nestačily. Touha po vědění ho dohnala až k vzývání ďábla. O jeho rozhodnutí hovoří jednotlivé kapitoly první části knihy. Dozvídáme se zde o průběhu zaklínání a následném zjevení Luciperova služebníka Mephostophila. Ve třech hádáních s duchem Faust předkládá své požadavky.

„Nejprvé, aby toárnost, formu a křtalt ducha neviditedlného na sobě míti a dostati mohl.

Druhé, aby duch to všeckno činil a vykonával, čehož by od něho žádal a co by míti chtěl.

Třetí, aby jemu volný, poddaný a poslušný byl jakožto služebník.

Čtorté, aby se každého času a chvíle, kdy by ho citoval a před sebe povolal, v domě a příbytku nadjíti dával.

Páté, aby dům jeho neviditelným způsobem spravoval a žádnému se v něm viděti nedával než jemu a tomu, komuž by (on doktor) chtěl, poručil.

Šesté a naposledy, aby mu se tolikráte, kolikráte by ho potřeboval, v témž způsobu, jak by on mu poručil, ukazoval.“¹³

Mephostophil odpovídá svými požadavky.

„Předně, aby jemu přísahou slíbil, že jeho, totižto ducha, vlastně býti chce.

Druhé, aby toho pro lepší té věci doložil storzení, kroví a rukou svou vlastní dosvědčil.

¹³ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 34.

Třetí, aby všech křesťanův nepřitelem byl.

Čtvrté, aby víru křesťanskou zapřel.

Páté, aby se žádnému od toho odvésti nedal, který by ho na víru křesťanskou zase obrátiti usiloval.“¹⁴

Obě strany souhlasí, což je stvrzeno úpisem, kde stojí, že duch bude sloužit Faustovi po dobu dvaceti čtyř let. Mephostophiles se ho na oplátku po uplynutí své služby zmocní způsobem sobě vlastním. Dokument je stvrzen Faustovou krví a podpisem.

První část také sestává z mnoha dialogů. Zvědavý Faust chce objasnit své otázky ohledně pekla a jeho mocného vládce Lucipera. Duch neochotně, ale velmi podrobně odpoví na všechny jeho dotazy, a podává zajímavé informace o uspořádání pekla a hříšníků v něm. Prohlašuje, že kdyby měl možnost volby, neváhal by a stal by se člověkem oddaným Bohu.

Je zřejmé, že již od okamžiku podepsání úpisu, sužují Fausta pocity úzkosti a provinění nad svým bezbožným činem. Tyto chmury se ještě více prohlubují v průběhu druhé a třetí části. Jelikož Faust hojně využíval svého práva vyptávat se na vše, co jeho myšlenky sužovalo, duchovi došla trpělivost a zakázal mu dále vyzvídat skutečnosti ohledně Boha a stvoření světa. Doktor se tedy zaměřuje na skutečné poznání, kdy může vidět to, co do té doby lidské oko nespatriilo. Například byl svědkem naprosto nevidané události, když ho navštívili pekelníci. Celkem k němu zavítalo sedm ďábelských stvoření v nejrůznějších děsivých podobách. Faust byl jejich zjeveními fascinován a zanedlouho se začal zajímat o jejich schopnosti transformace v jiná stvoření. Tuto svou schopnost mu rádi předvedli a proměnili se v odpudivý hmyz.

Aby mohl poznat co nejvíce reálií a život v různých koutech světa i mimo něj, vydává se na tzv. „jízdy“. Jako první navštívil pekelnou půdu,

¹⁴ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 34.

avšak ne na dlouho, jelikož mu toto místo navozovalo pocity úzkosti a přirozeného strachu. Po návratu si ale nebyl jistý, jestli se opravdu jednalo o návštěvu pekla, nebo se mu to jen zdálo. Fausta ani nenapadlo, že za tím může stát zlomyslný ďábel. Dále se Faust vydává na cesty vzdušným kočárem, jež je tažen létavými draky. Putování po celém světě i vesmíru, kde spatří hvězdy a Slunce, trvá osm dní.

Zápisky z těchto cest nám jsou zprostředkovány skrze osobní dopis, který je adresován jeho příteli a obdivovateli Janu Viktorovi. Chce mu tímto způsobem objasnit, proč jeho údaje v kalendářích a publikacích jsou tak věrohodné a přesné na rozdíl od jiných. Na popud Viktorova zájmu se Faust vydává na další toulky. Následuje tedy třetí jízda, tentokrát na okřídleném koni, ve kterého se proměnil sám Mephostophil. Tato cesta je výjimečná tím, že má možnost spatřit místa, po kterých on sám touží. V této části knihy je velmi pozoruhodné, jaké má autor zeměpisné znalosti a schopnost vše vylíčit do pozoruhodných detailů. „*Odtud obrátil se do Říma, jenž u řeky Tiberis řečené leží, kterážto řeka skrz prostřed města teče, po pravé pak straně též město, sedm vrchů obsahující a jedenácté fortén a bran, též i jinou horu, Vaticanum řečenou, má, na kteréž kostel sv. Petra založen a vystaven jest, při němž palác papežský se stkví, rozkošnou zahradou obmezený a ohražený, též i kostel lateranenský...*“¹⁵

V tento moment se započíná již šestnáctý rok od podepsání úpisu. Jelikož si toho je dobře vědom, snaží se vyzvědět co největší množství informací o hvězdách a přírodních zákonitostech.

Třetí kniha podává svědectví o Faustových kouzelnických schopnostech. Ty ale nevyužívá pro praktické či vědecké účely, ale pro své pobavení a zbohatnutí. V každé kapitole své schopností předvádí, a to především před studenty, které si oblíbil, nebo před zmiňovaným císařem

¹⁵ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 69.

Karlem V. Jelikož doktor Faust soustavně nevykonává žádnou výdělečnou činnost, zneužívá kouzlení jako prostředek zbohatnutí. Většinou se jedná o vytvoření imaginativních zvířat, která prodá hospodářům s tím, že jsou skutečná, ovšem přidá varování, že nesmí do vody. Kupci tomuto upozornění buď nevěnují pozornost, nebo na něj zcela zapomenou. Následně však zjišťují, že se tvorové po kontaktu s vodou změňjí ve slámu. Dalo by se říct, že v této části knihy a zároveň v posledních letech svého života žije Faust naplno, i když často na úkor druhých. Díky svému kouzlení získává Faust nové známé, kteří jsou jeho schopnostmi fascinováni, a mohou tak společně poznávat nevídané. Například když Faust při předčítání Homéra vyčaroval Řeky. Také na přání ostatních přivolá krásnou Helenu. Tu mu později pro vlastní potěšení vyčaruje jeho duch, aby mu sloužila jako kuběna, a dokonce s ní počne dítě. Oba ale po Faustově smrti záhadně zmizí.

Čtvrtá kniha se už věnuje čistě Faustově životu, který se nachází na sklonku svého ďáblem vyměřeného času. Doktor řeší dědictví, které po sobě zanechá.

To připadne jeho služebníkovi Vagnerovi za oddanou službu. Ten má naneštěstí ale ještě jedno přání, a to mít po svém boku také ducha a prožít to, co jeho pán. Faust mu tedy přislíbí, že po svém boku ducha mít bude, ovšem nikoli Mephostophila ,ale tzv. Tetřeva. Dále následuje Faustovo zoufalé naříkání, tzv. „lamentování“, kterému jsou věnovány čtyři kapitoly. Jak sám uvádí, chtěl tyto své nářky zachovat, a tak je zaznamenává ve svém spise, kde hovoří sám k sobě. „Ach ach, Fauste, člověče srdce opovážlivého a lehkomyšlného, pročs sebe i tovaryšství tvé v ortel ohně pekelného uvedl, však tak dobře jako i jiní bohobojní lidé věčného blahoslavenství, kteréž nyníčko ztratiti musíš, účastníkem býti mohl! Ó rozumě a svobodná vuole má, k čemuž jste mne přivedly, ješto již nic jiného na sebe neočekávám než obloupení duše a života mého

zbavení!“¹⁶ Duch na jeho zármutek reaguje výsměšnými slovy, přičemž mu škodolibě vysvětluje, že si za své utrpení může svou vlastní vinou, i přesto že znal všechny okolnosti a následky, smlouvu s ďáblem podepsal a tím se odvrátil od Boha. „Fauste milý, znals to z Písem svatých dobře, že se samému Pánu Bohu klaněti, jemu se modliti a samému sloužiti máš a žádného boha jiného mimo něho ani po levici, ani po pravici že mítí nemáš, ale žes takové přikázání boží přestoupil, od Boha odstoupil a jeho zapřel, mně pak že jsi se proti tomu s tělem i s duší zapsal, protože také přirčení a zápisu tvému dosti učiniti musíš.“¹⁷ Faustovi tedy nezbývá nic jiného než se se svou blížíci se záhubou smířit. S touto tesknou skutečností se poslední den svého života vyrovnává se svými studenty a tovaryši, které přizve na společný oběd a večeři, kde hodují a jejich učitel se jim svěřuje se svým neštěstím. Ti ho, ač ve velkém udivení, konejší a radí mu, ať se do poslední chvíle modlí, což oni budou konat s ním. Když nastane ona obávaná hodina, tedy půlnoc, zvedne se venku burácivý vítr a z Faustova domu se ozývají hrozivé zvuky jako například syčení a supění a Faustův bolestný křik. Poté hluk ustane a rozhostí se ticho. Druhý den naleznou jeho zohavené tělo pohozené na dvoře na hnoji. Studenti a mistři se s ním naposledy rozloučí a jako vzpomínku na něj naleznou jeho paměti.

4 Vývoj postavy Fausta v Carchesiově díle

Pojetí charakterizace literárních postav se v různých odborných publikacích liší. Například Aristotelova definice tragédie vymezuje, jaký vztah může tvořit děj a postava. Tvrdí, že čin je stěžejním elementem díla a jednající postavou je pouze podmíněn. Z tohoto postoje vyplývá, že

¹⁶ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 125–126.

¹⁷ Tamtéž, s. 127.

samotný děj je postavě nadřazený, ilustruje ho a slouží mu. Na druhou stranu se setkáváme i s protichůdnými názory na tuto problematiku, například anglický spisovatel Edward Morgan Forster klade důraz především na psychologickou charakterizaci postav, ty jsou nadřazené ději, a uvažuje o nich jako o „lidech“.¹⁸ Osobně se v tomto případě přikláním k Aristotelově pojetí. Domnívám se, že abychom byli schopni skutečně odhalit osobnost a vnitřní motivy postavy jako je Faust, které jsou její nedílnou součástí, musíme vycházet ze samotného děje. Jelikož zmiňuji vývoj postavy, je třeba dílo představit komplexně v souvislosti s průběhem událostí. Právě na základě Faustova jednání v nastalých situacích je posléze možno vyvozovat závěry týkající se jeho osobnosti i jejího vývoje.

4.1 Události předcházející podpisu smlouvy

Doktor Faust byl synem sedláka, kterého si v dětství osvojil jeho strýc, bohatý měšťan z Vitemberka. Přirozeně byl ve své době vychováván i vzděláván v souladu s křesťanskou vírou. Jeho život lze označit za bezstarostný a velmi pohodlný. Rozhodnutí zřeknout se své víry a jít „cestou“, která sice přináší mnoho výhod a zajímavých zkušeností, ale zároveň může stát i život, je tedy velmi nečekané. Ačkoliv by se dalo předpokládat, že takové rozhodnutí učiní někdo, kdo není se svým životem spokojen a nežije v přepychu, v případě Fausta tomu tak, jak již bylo zmíněno, jednoznačně nebylo. Jeho příběh dokazuje, že sklony k tomuto životnímu kroku se formovaly během celého jeho dospívání, především pak při studiu, během kterého se spřátelil s lidmi, kteří ho přivedli k okultním vědám starověkých civilizací.

4.1.1 Faustovo zaklínání

Faustova záliba v čarodějnictví nemohla být uspokojena drobným kouzlením a pouhým studováním jednoduchých zaklínadel. Jedině za

¹⁸ FOŘT, Bohumil. *Literární postava. Vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha, Ústav pro českou literaturu 2009, s. 16.

pomoci nadpřirozených sil mohl naplnit své tužby po „nadpozemských“ poznání a zážitcích. Neodradila ho ani riziko konfrontace se samotným peklem, největší hrozba své doby.

První reálné setkání s ďáblem bylo děsivé. Pokoušel se Fausta odradit nejrůznějšími způsoby, hrozivými zvuky a falešnými vizemi davu čertů. Po celou dobu jejich setkání si byl však dobře vědom, že člověka vždy láká právě „to zakázané“ a neodradí jej ani vážná hrozba. I přes všechn svůj strach byl Faust uchvácen a trval na svém rozhodnutí. Pouhá představa toho, že bude sloužit někdo tak mocný ho v jeho úmyslech ještě více utvrdila. Nic již tedy nemohlo zabránit společné dohodě.

4.1.2 Trojí hádání se zlým duchem

Jakmile se Faustovi podařilo ďábla přivolat, předložil mu své požadavky, s jejichž plnění však váhal. Žádal totiž zachovat diskrétnost, zároveň absolutní oddanost a vyplnění každého jeho přání v jakoukoli dobu. Chtěl také, aby mu duch byl vždy nablízku, avšak v neviditelné formě. Fausta naopak zaskočilo zjištění, jak vysoká bude, v případě uzavření vzájemné smlouvy, cena. V takovém případě by totiž Faust ztratil svou duši. Ačkoliv by rád získal veškeré výhody plynoucí mu z tohoto paktu, připadala mu tato cena, alespoň ze začátku, příliš vysoká. I přes veškerý hněv, odpor, nadávky a následné odmítnutí, jeho touha a zvědavost nakonec zvítězily. Faust tedy vyměnil splnění svých požadavků za svou duši i svou křesťanskou víru. Okouzlen nově nabytou mocí nedokázal promyslet veškeré důsledky a rizika, které mu z této úmluvy vyplynuly.

Touha po moci, která je ústředním a neustále se opakujícím motivem knihy, žene doktora k dokonání svého úmyslu až do samého závěru. *„Doktor Faustus, jsouc pejchou a lehkovážností svou neústupnou vypnutej, ač něčto toho nepovolení k tomu na rozmyšlení měl, však na spasení duše své málo se*

rozpomínal, v tom ve všem duchu se v moc dal a jemu to vše zdržeti, domnívaje se, že ďábel není tak černý, jak ho malují, a peklo není tak horké, jak se o něm mluví.“¹⁹

4.1.3 Faustovo upsání se d'áblu

Přestože doktor zpočátku váhal a nechtěl na některé podmínky společné smlouvy přistoupit, byla to především jeho pýcha, která ho nakonec přinutila veškeré požadavky akceptovat. Došlo tedy k předložení samotného úpisu a jeho podpisu. Úmluva obsahovala Faustovy požadavky a ďáblové podmínky. Svým podpisem Faust slíbil, že vše dodrží a po uplynutí smluveného času se ďáblu vydá. „Proti čemuž já jemu tuto také slibuji a připovídám, aby po vyjití dvaceti čtyř let od datum tohoto listu mého pořád sběhlých se mnou podle své vůle, libosti a způsobu činiti a mým tělem, duší, masem, krví i se vším jiným statkem mým vládnouti moc měl, jakž mu se líbiti bude, a to na věčnost, odříkajíc se týmž listem mým všech těch, kteríž živi jsou, všech kúrův andělských a nebeských i všech lidí, a to tak býti musí.“²⁰ Poté jeho rozhodnutí už bylo nevratné. Již od počátku Faustova vyjednávání s ďáblem lze předpokládat, že tento příběh neskončí šťastně, což sám autor Carchesius popsal ve verších. Podařilo se mu tak vystihnout bezvýchodnost a nezvratnost celé situace:

*Kdo chce rozkoš v pejše provozovati
a všeho po čertu dovozovati,
ten sám na sebe metlu věčnou strojí
a duši s tělem do pekla přivodí.*

Item

*K do o světské věci rád usiluje,
ten se o nebeské sám připravuje.
Kdo čertu ve dne v noci na službu jde,*

¹⁹ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 35.

²⁰Tamtéž, s. 36.

ten o duši svou starosti nevede.

Item

*Kdo se ohni dobrovolně dá pálit
a sám chce dobrovolně do vody skočit,
ten sobě sám činí ortel zajisté,
že zůstávat musí v pekelném místě.²¹*

Aby Mephostophiles přesvědčil Fausta o tom, že se rozhodnul, jak nejlépe mohl, začal zneužívat jeho smyslů. Faustovi se zjevovala nejrůznější stvoření a slyšel zvuky, které mu navozovaly „nebesky“ příjemné pocity. Faust tomuto nátlaku nedokázal vzdorovat a utvrdil se v tom, že jeho rozhodnutí bylo správné a všechny tyto nové radosti a zážitky stály za takovou obětí, jakou byl jeho život.

4.2 Faustův život po upsání duše

Jakmile byla smlouva podepsaná, začalo se odpočítávat čtyřicet let. Aby Faust mohl naplno využít všech výhod, které mu úmluva zaručovala, zaměstnal pomocníka Krištofa Vagnera, „mladého a opovážlivého lotříka“. Jeho odměnou měly být nové zážitky a znalosti, které získá při pozorování Faustových dobrodružství.

Vše, co Faust potřeboval a chtěl, mu Mephostophiles zajišťoval četnými krádežemi. Navíc mu vyplácel i pravidelnou finanční rentu.

„Nový“ bezstarostný Faustův život dokonce způsobil i to, že zapomněl na úmluvu, kterou sám podepsal, a začal pomýšlet na svatbu. To by však bylo v přímém rozporu se smlouvou, protože ta byla považována za „skutek božský“. I přes ďáblovo upozornění a hrozbu roztrhání těla chtěl Faust jednat za každou cenu podle své vůle: „Jižť oumyslu svého

²¹ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 37.

nezměním, nýbrž bez strachu proti tvé vůli se ožením, nechť pak z toho přijde cokoliv chce.“²²

Đábel, ve smyslu své výhrůžky, přivolal silný vítr a horko. Vyděšený Faust zavolal Mephostophila a odvolal své původní úmysly. Navíc s příslibem „chlípných radovánek“ se Faust již těšil na nové zážitky. „Kterážto připověď se doktorovi Faustovi velmi dobře zalíbila, takže srdce jeho radostí velikou se potřáslo, želejíc svého předsevzetí, kteréž zprvo počátku vykonati chtěl. A jsa potom v takové své tělesné chlípnosti a nečistotě tak velice zapálen, ve dne i v noci jednostejně po pěkných ženách dychtil, a co dnes s jedním ďáblem vykonal, to nazejtří s druhým též vykonávati v oumyslu měl.“²³

4.2.1 Faustovo tázání a debatování s duchem

Na základě dojednaných podmínek úmluvy se Faust brzy začal dožadovat slíbených výhod. Alespoň zpočátku chtěl lépe poznat svého společníka a jeho domovinu, tedy peklo, v čele s Luciperem. Při vyprávění o tom, jak se Luciper stal padlým andělem, Fausta „dohnalo“ vlastní svědomí. Uvědomil si, že stejně jako sám vládce pekla přišel o své místo v nebi a byl vinou své pýchy a hrdosti vyhoštěn. „Ach běda, běda mně, tak i mně ubohému člověku se stane, neb i já též stvoření boží jsem a vysokomyslnost má, též tělo a krev má, duši mou tolikéž k zatracení jsou přivedly. A rozum můj, též smysly mé všechny k tomu mne jsou navedly a přivedly, že já od Pána Boha jakožto stvoření jeho jsem odstoupil a ďáblu se namluviti dal.“²⁴

. Když mu duch vyprávěl o ďábelských úmyslech a o filosofii celého pekla, která spočívá v oklamávání a svádění pobožných lidí z cesty, litoval

²² KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 41.

²³ Tamtéž, s. 42.

²⁴ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 44.

svých rozhodnutí, pocítil vinu a také prozřel. „Již toho zjinačiti nemohu, sám jsem se oklamal a podvedl, a kdybych pobožná křesťanská myšlení měl a ku Pánu Bohu modlitbami svými se byl obracel a ďáblu v srdce mé vkořeniti se nedával, toho všeho bych se vyhnul a vyvaroval...“²⁵

V jeho následném chování lze spatřovat prvky sebedestrukce a pokání, jelikož se svými dotazy stále jen více utvrzoval v tom, že rozhodnutím obětovat svůj život za cenu nových zážitků a zkušeností, udělal velkou chybu. K pocitu zoufalství a bezmoci navíc přispívaly Mephostophilovy vychytralé odpovědi, kterými se Faustovi skrytě vysmíval a nenápadně mu podsouval, že on na jeho místě, tedy jako člověk, by si svého života vážil a jednal by jako spořádaný křesťan.

4.2.2 Faustovy nové schopnosti

Faust si byl velmi dobře vědom, že jeho čas je omezen. Využíval své schopnosti

i k užitečným činnostem, k pozorování hvězd a sepisování kalendářů. Díky těmto aktivitám byl uznáván a zavděl se jimi i vlivným osobnostem, kterým svá díla často dedikoval. Kalendáře byly velmi propracované a přesné, svou kvalitou převyšovaly podobná vědecká díla jiných autorů. „Nadto vejše i toho v svých kalendářích dokládal, co se budoucně státi mělo, jako když se drahota, válka, mor aneb jiné neštěstí díti mělo, o tom vrchnostem a potentátům velikým oznamoval a vejstrahu jim dával a jakými prostředky takovým věcem škodlivým odolati by se mohlo, upřímně před nima se otvíral.“²⁶

Své vědecké práce doktor opíral především o zjištění, která získal na základě četných debat s ďáblem. Své otázky směřoval k přírodním jevům a různým vědeckým disciplínám, zajímal se oběh nebes a jejich stvoření.

Díky svým znalostem a nově nabytým poznatkům byl schopen odpovídat na četné otázky svých přátel a učňů týkajících se vesmírných

²⁵ Tamtéž, s. 47.

²⁶ Tamtéž, s. 54.

těles a objasnit mnoho dalších přírodních jevů, například hřmění. Ačkoliv se Faust mohl jevit jako pokrytec, z jeho detailního popisu dané problematiky bylo zřejmé, že jej tato činnost naplňuje a skutečně jej baví, obzvlášť, může-li zodpovídat dotazy svých obdivovatelů i odpůrců.

4.2.3 Faustova světoběžná poznávání

Mephostophiles disponoval nejrůznějšími schopnostmi, dokázal dokonce číst Faustovy myšlenky. Takto se dozvěděl, že doktor touží po setkání i s dalšími obyvateli pekla. Navštívilo ho tedy sedm děsivých stvoření v ohyzdných podobách spolu s odpudivými tvory, hmyzem a plazi. Faust byl přímo fascinován. Zpočátku se těchto tvorů nebál, protože přes všechnen ruch a zmatek nebyl schopen přemýšlet o svých vlastních pocitech. Po delší době se ale začal cítit nepříjemně. Samozvaní hosté vycítili příležitost k pobavení a začali na Fausta útočit. Až ve chvíli, kdy mu nálety hmyzu a jiné havěti připadaly dále neúnosné, najednou všichni zmizeli a vše bylo zase v naprostém pořádku.

Ani takovýto znepokojivý zážitek ho neodradil od dalšího poznávání. Dokonce byl natolik troufalý, že se odvážil pomyslet na návštěvu samotného pekla. Za tímto účelem se mu ale zjevil jiný ďábel, Belzebub, který mu jeho odvážné přání splnil a o půlnoci ho na kostěné stoličce odnesl na vysokou horu, ze které padal volným pádem do hluboké propasti plné děsu. *„Na Fausta všechny pekelné jevy velmi intenzivně působily, od zvuků, teploty, obyvatel až po ztracené duše. Ke konci pociťoval silné pocity úzkosti a potřeby octnout se odtud někde velmi daleko. Faustus již dělejší za příčinou hřmění, bouření, mlhy, síry, dejmu, ohně, zimy i horka, též žalostivého naříkání, kvílení, úpění, muky a trápení duší zatracených v pekle zůstatí a setrvati nemohl.“*²⁷

Ačkoliv by se mohlo zdát, že Faust prožíval všechna svá dobrodružství v izolaci od okolního světa, byl v neustálém kontaktu

²⁷ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 64.

s několika svými přáteli. Dopisoval si se svým přítelem ze studií, Janem Viktorem. Ten se velmi zajímal o Faustovy zážitky. Nejvíce byl zaujat jeho návštěvou pekla, o které se doslechl z vyprávění ostatních lidí. Naléhal na Fausta, aby mu toto tvrzení objasnil a zdůvodnil, jak je to možné, zdali snad není ve spolku s ďáblem. Jelikož chtěl doktor svého přítele potěšit, rozhodl se mu vše vylíčit.

Již v tomto období, tedy v osmém roce od podepsání úpisu, se Faust zabýval myšlenkou, jaký odkaz po sobě zanechá. Jeho úmyslem bylo, aby výsledky průzkumů, které absolvoval, a zkušenosti, které získal, byl schopen předat a zprostředkovat svému okolí. Za tímto účelem zaznamenával i své prožitky z nebeských cest, kterými byl přímo fascinován. Pod jeho nohami se rozprostíraly všechny „kouty světa“, o nichž mohl dříve jen číst v odborných cestopisných knihách. Mnoho času stráví především v Římě, který ho uchvátil. Ovšem, jak bylo pro Fausta typické, udělal si čas i na „zábavu“ a nezastavila ho ani majestát samotného papeže. *„Však když již poslední krmě a jídla na stůl papežský přinešená a postavená byla a doktorovi Faustovi jísti se zachtělo, roztáh ruce své na všecky ty krmě a jídla, ta i s misami jemu k rukám přilnuly, s kterýmiž on s duchem svým zmiziv, na Capitolium tu v Římě slove se dostal a tu těmi krměmi žaludek svůj napravil a se posilnil.“*²⁸

Na svých cestách se zastavil také v Salcburku, ve Vídni, v Praze či Konstantinopoli, kde se bavil dokonce pod falešnou identitou boha Machometa. *„Ale doktor Faustus čistě jedl a pil, maje své rozličné kratochvíle, byl dobré mysli a když všecko podlé svého zdání vykonal, vynesl se nahoru.“*²⁹

4.2.4 Faustovy dovednosti

O Faustových schopnostech se obecně vědělo. Jeho služeb využil i samotný císař Karel V., který žádal od proslulého kouzelníka neobvyklou

²⁸Tamtéž, s. 70.

²⁹ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 75.

proměnu. Chtěl změnit svou a manželčinu podobu na podobu Alexandra Velikého a jeho choti. Kouzlo se skutečně podařilo, a Faust tak získal další vlivnou konexi. Podobně se zachoval i při návštěvě dvora hraběte z Anhaltu, kam byl pozván. Hrabě chtěl své ženě udělat radost nějakým dárkem. Hraběnka si přála hrozny a jiné ovoce, ovšem to považovala za naprosto nemožné. Faust nicméně dokázal ovoce sehnat takřka „lusknutím prstů“, a získat tak další mocné přátele.

Ačkoli Faust svých schopností využíval většinou ze zjištěných důvodů, dokázal ze svého draze vykoupeného daru vytěžit maximum a kouzlit také pro pobavení, naneštěstí mnohdy na úkor svých „obětí“. Často trpěly a vyvázly s nějakou újmou, někdo psychickou a někdo materiální. Nezřídka kdy si dělal legraci z ostatních lidí, bez ohledu na jejich původ. Příčinou jeho chování mohlo být pouze rozčilení nad tím, že se mu někdo absolutně nepodřídil a nevyšel mu vstříc. To se stalo například sedlákovi, který vezl seno a Faust mu odmítnul ustoupit z cesty a místo toho ho ještě potrestal děsivými halucinacemi.

Často se díky svým schopnostem obohacoval. Když mu po několika letech hýřivého života začaly docházet peníze, vypůjčil si určitý obnos od místního žida. Nikdy neměl v úmyslu půjčku poctivě splatit. Dal tedy židovi do zástavy svou nohu. Ten netušil, že šlo o hloupý žert a řezání nohy byl pouhý klam. *„Podle kteréhožto od žida dovolení Faustus vzav pilku a uzeřav sobě nohu svou (což nebylo než pouhé kouzlení a oklamání), dal ji židu s tím doložením, když jemu jeho sumu složí a oplatí, aby mu také on žid nohu jeho pěkně navrátil, že sobě ji dobře zase přiheftovati trefí.“*³⁰ Následně, když Faust zjistil, že žid jeho končetinu po nějaké době odhodil do řeky, přišel, že chce směnit zapůjčené peníze za svou zástavu. Zděšený žid mu neměl co nabídnout,

³⁰ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989, s. 88.

a tak nejenže nedostal půjčenou sumu zpět, ale byl donucen Faustovi vyplatit ještě jednou tolik.

I když měl Faust peněz dostatek, hledal alespoň příležitost k pobavení. Jednou se připlétl k studentské šarvátce a omámil její účastníky tak, že nic neviděli a zmítali se ve směšných pohybech. Podobně se zachoval vždy, když mu někdo zmařil plány, nebo zkažil zábavu.

4.2.5 Poslední dny Faustova života

Úpis mezi Faustem a jeho služebním Mephostophilem platil, jak již bylo výše zmíněno, dvacet čtyři let. Po tuto dobu doktor hojně využíval služby, ke kterým ho smlouva opravňovala. Ačkoli Faust předpokládal, že takto prožité období stálo za tak vysokou cenu, když se jeho život chýlil ke konci, pochyboval a musel začít přemýšlet nad uplynulými událostmi a hodnotit své činy. I přesto, že měl vše, co kdy chtěl, v posledních chvílích jeho života by byl býval ochotný vrátit svému služebníkovi vše i s úroky, jen aby ho ušetřil. Již od začátku však věděl, že s ním ďábel nebude mít slitování, a tak mu nezbývalo nic jiného než jen truchlit. *„Jako mordýř a loupežník odsouzený popravě své očekával, stejskal sobě, plakal, a vždycky sám s sebou mluvil, lomil rukami, naříkal a lamentoval, schřadl všecken...“*³¹

5 Charakteristika hlavních postav a jejich komparace

5.1 Literární postava

V této kapitole se zaměřuji na charakteristiku hlavních postav v Carchesiově Historii. Nejdříve je třeba definovat postavu obecně jako

³¹Tamtéž, s. 125.

pojmem a zmínit její funkci v literárním díle. Postava jako taková je myšlenkovým konstruktem, který si čtenář vytváří na základě různých informací z textu.

Můžeme vydělit dva základní přístupy ve zkoumání postav ve smyslu jejich textového založení. Na postavu lze nahlížet strukturalistickým přístupem (chápe postavy především jako narativní funkce a zkoumá je pomocí nástrojů lingvistiky, logiky a sémiotiky). Druhý přístup pracuje s podobností literárních postav s jejich reálnými protějšky a pro výzkum postav využívá poznatků estetiky, psychologie a filozofie. Všechny textové prvky, které čtenáři slouží k jeho vlastní mentální konstrukci postavy, můžeme obecně považovat za prostředky charakterizace postav.

V každém narativním textu může být postava charakterizována různými způsoby. Vydělujeme dva základní typy těchto prvků textu, jež slouží k charakterizaci postavy, jsou jimi přímá definice a nepřímá prezentace. První z těchto způsobů charakterizace přímo pojmenovává určitý rys, zatímco druhý typ charakterizace různými prostředky rys demonstruje na příkladech a přitom zcela záleží na čtenáři, aby si z předložených informací tento rys vyvodil a utvořil si svůj vlastní názor.³²

Literární postavu, jak již bylo zmíněno, určuje její charakter a jednání, ale můžeme ji posuzovat také podle vizuální stránky. Rozlišujeme tedy charakteristiku vnější a vnitřní. Vzhled postav je důležitý především pro čtenářovu ucelenou představu. Někdy se vnější charakteristika odráží i do té vnitřní. Autor záměrně volí takový popis, který souvisí i s povahou dotyčného. Spojitost je tu také se stereotypy, jenž někdy mohou ovlivnit čtenářův názor na postavu (např. když je někdo škaredý, jde z něho strach a předpokládá se, že bude i zlý). Často se s tímto

³² FOŘT, Bohumil. *Literární postava. Vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha, Ústav pro českou literaturu 2009, s. 13–18.

jevem setkáváme v pohádkách, pověstech, ale i humoristických dílech, toto předurčení ke konkrétním charakterovým rysům je zde úmyslné. Dobrým příkladem je postava ďábla. Od tohoto pekelného stvoření se už podle odstrašujícího zjevu očekává, že bude zlý. Vzhled není ale pro posouzení charakteru primární. Důležitější je to, jakým způsobem postava jedná a promlouvá. Na základě těchto poznatků si pak vytváříme na postavu vlastní názor, jedná se o tzv. nepřímou definici. Informace, které můžeme vyčíst, autor nám je předkládá, utváří naopak tzv. definici přímou.³³

Všechny tyto aspekty utváří celistvý čtenářův pohled. Ve své práci se tedy zaměřuji především na charakteristiku Fausta jako hlavní postavy Carchesiova díla v návaznosti na jeho chování v průběhu děje. Důležitá je také postava Mephostophila, která ovlivňuje a formuje Faustovo chování.

5.1.1 Charakteristika Fausta

U Fausta jako hlavní postavy není podstatný vzhled, proto se ani nedozvídáme o jeho fyzické podobě. Můžeme si jen na základě jeho vlastností, chování a pohnutek jeho podobu domýšlet. Pozornost je soustředěná především na jeho činy. Víme o něm, že díky svému bohatému strýci získal kvalitní vzdělání, přičemž byl velmi nadaným studentem. Ovšem mezi jeho zájmy patřily alchymie a kouzelnictví. *V Historii se už od začátku autor snaží ze všech sil Fausta vylíčit jako naprostého ničemníka. Narodí se v chudé selské rodině, jeho domovskou obcí je Roda u Výmaru, ale brzy se ho ujme bohatý strýc ve Wittenbergu a dá jej do školy...Ale ku prospěchu mu jeho studijní úspěchy stejně nebyly, neboť měl ztřeštěnou, nadutou a pyšnou hlavu...*³⁴ Jde si za svým cílem a nedomýšlí následky, na což později doplatí. „*Jak už je čtenáři zřejmé, jeho všetečnost, svoboda a lehkomyšlnost zle s ním strkala*

³³ FOŘT, Bohumil. *Literární postava. Vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha, Ústav pro českou literaturu 2009, s. 66.

³⁴ POKORNÝ, Jindřich. *Knihy o Faustovi*. Brno: Mladá fronta, 1982. s. 14.

a k tomu ho ponoukala, že si brzo usmyslil některá čarodějnická slova, figoury, karaktery a zaklínání, jímž by ďábla před sebe povolati mohl.“³⁵

Výmluvné shrnutí Faustových rozmarů a jejich důsledků se nachází v závěrečných verších Carchesiova díla *Lectori salutem (Pozdrav čtenáři)*. Ty hovoří o nešťastné povaze Fausta, která ho dohnala k bezbožnosti. Jedná se o jakousi úvahu se snahou o osvětu. Postava Fausta by tedy měla plnit odstrašující funkci. Na druhou stranu může být pro někoho dokonce vzorem ztělesňujícím odhodlání a statečnost. Právě tomu se snažil autor tohoto textu zabránit, a to místy až velmi apelativním způsobem.

5.1.2 Charakteristika ďábla

S postavou ďábla se setkáváme už od pradávna. Nejčastěji nám je zprostředkováván skrze bibli. Je zmíněn ve Starém i Novém zákoně, ve kterých je titulován například jako satan. Byl schopen na sebe brát různé podoby, zvířecí i lidské. Již od doby, kdy ještě patřil mezi anděly, soupeřil se samotným Bohem, protože se mu chtěl vyrovnat. A tak byl za svou troufalost potrestán sesazením.

V souvislosti s ďáblem ve spojitosti s naším územím je zajímavé zmínit největší rukopisné dílo ze 13. století, *Codex Gigas* neboli *Ďáblova bible*. Tato kniha je soupisem několika významných děl tehdejší doby (*Starý i Nový zákon, Kosmova Kronika česká, Isidorova Encyklopedie, Židovské starožitnosti, Židovská válka* a některé kratší texty). Název *Ďáblova bible* vyplývá z příběhu, který se k ní váže. Vypráví o spolčení mnicha s ďáblem, který měl za úkol sepsat kodex za jedinou noc pod hrozbou zaldění. Ďábel mu údajně pomohl dílo dokončit, a za to byl pak vyobrazen na konci rukopisu.

V každé kultuře a v rozličných literárních dílech je ďáblova podoba popisovaná různě. Důraz se klade především na co nejděsivější vyobrazení jeho podoby. Ďábel neprobouzel v lidech hrůzu jen kvůli své moci a zlým

³⁵ Tamtéž, s. 14.

úmyslům, ale především svým zjevem. Při líčení tělesné charakteristiky je kladen důraz na odchylky od lidské podoby, jako je tělesný vzrůst, výrazné ochlupení, dále také různá znetvoření v podobě hrbu, či špičaté lebky. Často se setkáváme také s připodobňováním ke zvířeti (kozí bradka, srst, špičaté zuby, paznehty, smradlavý odér). Například ze zápisků mnicha Raoula Glabera, jenž tvrdil, že se s ďáblem osobně setkal, a to dokonce třikrát, se dozvídáme toto: „...v nohách mé postele najednou tyčí jakýsi trpaslík, příšerný už od pohledu. Byl podprůměrné postavy, alespoň co jsem mohl posoudit, měl tenký krk, vyzáblý obličej, velmi černé oči, vrásčité a svrašťelé čelo, chřípí stažené, ústa vystouplá, rty opuchlé, ustupující a velmi rovnou bradu, na ní kozí bradku, chlupaté protáhlé uši...“³⁶ Mnich také zmiňuje své rozporuplné dojmy z toho, že toto stvoření z podsvětí není až tak děsivé, jak se o něm vypráví a jak by on sám očekával. To se týká také jeho chování, které podle tohoto svědectví nejeví známky nějakých nadpřirozených schopností, je spíše prudký a agresivní. Robert Muchembled hodnotí jeho vidinu takto: „*V jádru je to jenom takový špatný ďáblík, úchylný člověk, pouhý negativní zrcadlový obraz tehdejšího spořádaného mnicha. Ztělesňuje spíše Zlo v srdci člověka než strašlivého prince, vládce horoucích pekel.*“

Ďábel v Carchesiově pojetí na sebe bere mnoho podob. Nápadně připomínají zvířata a působí odstrašujícím dojmem. Detailně popisuje dokonce několik pekelníků a přisuzuje každému ďábelskému stvoření jinou podobu, tak jako tomu je u lidí. „*Beliál pak ukázal se doktorovi Faustovi v způsobu nejchlupatějšího a nejčernějšího medvěda s ušima nahoru obrácenými ohnivými, maje tlamu ohnivou, zuby dlouhé, bílé, ocas dlouhý okolo tří loket zdýli a na hrdle tři křídla lítavá.*“³⁷ Faustův služebník se však zpravidla zjevoval v podobě mnicha, aby nepůsobil tak děsivě a zapadl do lidské společnosti.

³⁶ MUCHEMBLEDE, Robert. *Dějiny ďábla*. Praha: Argo, 2008. s. 24.

³⁷ MUCHEMBLEDE, Robert. *Dějiny ďábla*. Praha: Argo, 2008. s. 59.

5.2 Porovnání Fausta s Mephostophilem

Chování Mephostophila se v průběhu příběhu mění. Dábel ukazuje mnoho tváří a je těžké rozeznat, kdy jedná čestně a kdy klame. Snadno svou přetvářkou obelstí nejen Fausta, ale i čtenáře. Naopak z Fausta lze číst jako z otevřené knihy. Jeho chování je předvídatelné a už od začátku je nám zřejmý jeho záměr, a to získat neomezenou moc. Po dobu trvání úpisu se může zdát, že se doktor cítí šťastný a naplněný. Celou dobu ho ovšem trápí výčitky svědomí, z čehož má Mephostophiles radost. Hraje si s ním a intrikaří. Vždy, když Faust pochybuje o svém rozhodnutí, rád mu připomene, co spolu ujednali. Doktor ví, že má duch pravdu a nijak mu neoponuje. Nejpatrněji se s tímto jevem setkáváme v závěru knihy, když se píše Faustův poslední měsíc života. Dokonce mu ďábel přednáší výsměšné verše a dále pak umocňuje jeho utrpení posměšnými slovy. „A protože čis chléb jedl, toho také písničku zpívati, a cos mi připověděl, to ovšem zdržeti musíš. Jakož znáš, že klobása pečená dva konce mívá, a o tom jsi také věděl, že po ledě ďáblovým bezpečno choditi není, mělš zlej vobyčej, a protože také se ten tebe pustiti nechtěl, jako i kočky chytání myší, opovázlivost činí nebezpečnost.“³⁸

Faust se v porovnání se svým služebníkem jeví jako lehkomyšlná a povrchní osoba. Žije přítomností a nedomýšlí, jak jeho rozhodnutí ovlivní budoucnost. Naopak Mephostophiles vše pečlivě promýšlí, aby co nejefektivněji dosáhl svého cíle. Trpělivě plní každý požadavek a je Faustovi vždy k dispozici. Je třeba vyzdvihnout ďáblovy tendence jednat čestně. Co slíbil, to většinou dodržel. Ne vždy ale říkal pravdu, což u bytosti jako je ďábel není překvapivé. „*Doktor Faustus, světa od Pána Boha a o prvním učinění člověka. Ale jemu duch nato bezbožnou a falešnou zprávu dal.*“³⁹ Faust mu

³⁸ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 95.

³⁹ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 58.

ale nezůstal nic dlužný. I přes dohodu, že už se dále nebude tázat na stvoření světa a jiné otázky týkající se Boha, svůj slib nedodržel. Snažil se ducha obejít, aby získal další odpovědi. *„Dobře znaje, že žádné audienci při duchu svém o tom nedostane a neobdrží, než tázal se o jiných vymyšlených věcech, na kteréž věděl, že mu duch nebude odporen odpovídati. I protož pod šprýmem se ho ptal (jako by to k umění hvězdářskému příslušelo a hvězdářům o tom věděti náleželo) o běhu nebes a kráse a počátku jich, na tu takovou otázku jeho aby mu odpověď dal.“*⁴⁰

Někdy se mohlo zdát, že se v Mephostophilovi ukrývá svědomí a emoce. Možná to byl jeden z jeho klamů a vypočítavých gest, ale tak se to nejevilo. U Fausta byly emoce zjevné. Rád se veselil a užíval si života plnými doušky, dokud ho ale nedohnaly chmury a splín.

5.3 Shrnutí

Na první pohled by se mohlo zdát, že Faust se svým pekelným služebníkem nemají nic společného, s ohledem na jejich původ, ale v průběh příběhu se ukázalo, že lze nalézt mnoho podobných charakterových rysů. Obě postavy oplývají inteligencí a umí ji využívat ve svůj prospěch. Faust dokáže obejít Mephostophila tak, aby vždy dosáhnul svého. Dábel mu není ale nic dlužný a přesvědčivými klamnými odpověďmi umlčí Faustovy dotěrné otázky. Oba umí držet slovo, i když Faust není zdaleka tak důsledný jako jeho duch. To je zřejmé v závěru, když Faust není zdaleka tak důsledný jako jeho duch. To je zřejmé v závěru, když nařiká a prosí za spasení své duše. U postavy Fausta je zřejmý jeho vnitřní vývoj, přičemž zpočátku se jeví jako nerozvážený požitkář. S postupem času si začne uvědomovat hodnotu života a začne o svých činech přemýšlet a nakládat se svými možnostmi smysluplněji. Naopak u Mephostophila žádný výraznější posun nenastává. Drží se svého plánu být věrným služebníkem po dobu dvaceti čtyř let a poté si vybere svou odměnu. Mohlo by se zdát, že ďábel je ztělesněním ctnosti. Ale jak je o ďáblu známo jeho

⁴⁰ Tamtéž, s. 57.

schopnost klamat je na výborné úrovni. Z díla je také patrná tendence vyděsit čtenáře poukázáním na to, jak je ďábel krutý a nemilosrdný. S touto jeho stránkou se setkáváme především zpočátku při hádání s Faustem. Ovšem je na čtenáři, aby si vytvořil svůj názor a zhodnotil jednání obou postav. S přihlédnutím na všechny skutky a jednání obou hlavních aktérů nelze ale jednoznačně zhodnotit, která z postav má lepší charakter. Faust i Mephostophiles se postupem času stali symbolem pro určitý soubor charakterových vlastností, a to především těch negativních.

6 Jazyková a strukturní charakteristika

Historie

Do té doby než vzniklo Carchesiovo celistvé dílo o Faustově životě, kolovaly mezi veřejností pouze krátké nesouvislé historky. Ty poukazovaly na zájem ze strany čtenářů o toto téma, a tak se dočkali propracovaného vyličení. Nejedná se ale o souvislý epický děj. Tomu odpovídají pouze dva oddíly, a to úvodní část o Faustově původu a zaklínání a dále pak závěr, ve kterém se loučí s přáteli a jeho život končí. Hlavní část knihy je seskládaná z různorodých oddílů, od pouček a výkladů přes humorná vyprávění a dialogy doktora s duchem až k popisným kapitolám a lyrickým oddílům plným Faustových nářků.

V popisných částech klade autor důraz na detailní propracování. Chce čtenáři sdělit vše, co je o daném tématu známo. Tento jev je patrný především u otázek týkajících se témat existence nebe a pekla a fungování přírodních zákonitostí. Podrobný popis nalezneme také v cestovatelských kapitolách, tzv. jízdách. Autor nás seznamuje s tím, co vše je Faustovi zprostředkováno, s jeho fascinací a nadšením. Výrazná je četnost výskytu oikonym (vlastních místních názvů). „Hle hyn (prý) na levé ruce máš uherskou, pruskou, Sicilii, polskou, denemarskou, vlaskou a německou

zemi. Druhého dne ukázal mi Azii, Afriku, Persii, Tatarii, Indii, Arabii. A když tak vítr nás spátkem hnal, i Pomerii, Rusii, Persii, též Polsko, Němce, Uhry a Rakousy.“⁴¹ Z těchto popisných pasáží lze vypožorovat Carchesiův zájem o geografii. „Odtud bral se do Paříže v Frankrejchu, kdež mu ta akademie a koleje svobodných umění dobře voněla. Zase odtud táhl do Mejncu, při Mejně ležící, ale dlouho tam nezůstav, bral se do Kampanie, a přišel do města Neapolis, v kterémž množství klášterův a kostelův, též pěkných velkých a vysokých stavení domovních viděl, nad čímž se nemálo podivil, zvláště nad jakousi baštou, aneb pevností vystavenou, kteráž nade všechna jiná stavení ve vlaské zemi svou vysokostí, pevností a šířností, též mistrovským malováním, paláci, pokoji, chválou a předností převyšovala.“⁴²

Jazyková výstavba textu vždy odpovídá povaze jednotlivých kapitol. Ty jsou uvozeny nadpisy psanými v krátkých spojeních, větách, ale i souvětích, v závislosti na sdělení v nadcházejícím textu. První část knihy je vystavena z velké části z dialogů mezi Faustem a Mephostophilem. Kapitoly s touto strukturou jsou uvozeny jako hádání, či otázka. V popisných částech se často setkáváme s několikanásobným větným členem, patrně pro lepší představu čtenáře a zveličování situace. „A jakž táž knížata pekelná před ním zmizela, ukázali se i hned v světnici Faustově všelijací rozliční potvorní chroustové a zeměplazové, jako mravenci, brouci, cvrčkové, kobylinky, motejlové, komárové, sršňové a vosové...“⁴³

Dílo pochází z 16. století, proto se setkáváme s četnými archaismy (okřšlek, famulus, furiován...). Právě z důvodu stáří díla je zřejmý zásah editora do jazykové struktury. V textu došlo v některých případech ke sjednocení pravopisu a transkribování do dnešního pravopisného systému. Setkáme se zde i s drobným kolísáním (čarodějník i čarodejník), či

⁴¹ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životě doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 67.

⁴² Tamtéž, s. 68.

⁴³ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životě doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 61.

nesrovnalostmi v souvislosti s videm, ty editor zachoval. Bylo upraveno například psaní konsonant v případech, ve kterých dochází ke spodobě znělosti (svadba → svatba). Dále u některých slov došlo ke změně značení kvantity (adverbium otcovský → otcovsky, nominativum pan → pán). Interpunkce byla doplněna dle moderního logicko-syntaktického interpunkčního systému.

7 Zajímavosti

7.1 Faustovo působení v Praze

Cestování bylo pro Fausta radostí. Byl fascinovaný poznáváním nových krajů a kultur. Procestoval skoro celou Evropu. Mimo výše uvedené návštěvy Říma v rámci tzv. jízd, se například zmiňuje o Španělsku, Francii, Anglii, Švédsku, nebo třeba Dánsku. A i když neměl dostatek času na procestování všech míst, která obdivoval, stačilo mu hledět na tu všechnu krásu alespoň z vrcholků Kavkazu. Jedna z kapitol, která pojednává o jeho cestovatelské vášni, se nazývá *O ráji zemském*, což vypovídá o vztahu, který Faust měl vůči lidskému světu.

Ačkoliv se pověst o Faustovi váže primárně k Německu, faustovský mýtus si přivlastnily i jiné národy, i náš je toho jasným příkladem. Za zmínku stojí Faustův dům v Praze na Karlově náměstí (Mladotovský palác). K této stavbě se váže legenda, ve které figuruje právě Faust. Pravděpodobně se ale jedná o fiktivní historku, která vznikla na základě osob dřívějších nájemníků, kteří se údajně zabývali přírodními vědami a alchymii. Pobýval zde například dvorní alchymista Josefa II. Edward Kelly (od roku 1590). Dům několikrát zasáhl požár, což také přispělo k vytvoření tajemstvím obestřeného příběhu. Tuto stavbu dokonce zasadil do *Starých pověstí českých* i Alois Jirásek. Kniha je rozdělená do tří oddílů, které vznikly na základě lidové slovesnosti i historických faktů. Zmiňuje zde nejstarší české pověsti, které se vážou k významným osobnostem nebo místům. Jedna z kapitol je věnována právě faustovské tematice a nese název *Faustův dům*. Nejedná se však o příběh, ve kterém je hlavním hrdinou doktor Faust. Je jím chudý student hledající ubytování. Vztahuje se spíše k místu, které je popisováno jako doktorovo sídlo a také místo jeho skonu. Autor již od začátku navozuje ponurou atmosféru a o Faustovi se zmiňuje pouze okrajově v úvodní části. Konkrétně se dozvídáme se o jeho hrozném smrti. Toto svědectví je však

mnohem stručnější ve srovnání s Carchesiovým popisem. „Zaklínal, zaříkával, ale nic naplat. Čert se do něho obul, chytl ho, pazourem ho držel, a když se Faust ještě bránil, vyrazil s ním ven, a ne dveřmi, ale přímo stropem. A tak Faust jak jednal, tak se měl: čertu se zapsal a čert ho vzal.“⁴⁴ Dále se zaměřuje na líčení pozůstalé nemovitosti. Důležitým detailem a odkazem na spolčení s ďáblem je díra ve stropě, jenž ani po několika marných pokusech nešla zazdít. Tato památka na Faustovu poslední cestu v domě sloužila jako varování před bezbožným chováním. Dům byl poté dlouho opuštěný, o což se údajně zasloužil doktorův duch, který se tu zjevoval a odrazoval tak potenciální nájemníky. V celém příběhu panuje ponurá atmosféra, a to i když na scénu nastupuje mladý student, který je však sužován chudobou a hledá střechu nad hlavou. Zoufalství ho dožene k tomu, aby překonal svůj strach, a usídli se právě ve Faustově domě. Hlavní myšlenkou této pověsti je touha po bohatství, které se mění v chorobné utrácení a lehkomyšlnost. Chamtivý student, kterému padají tolary samy do klína, na svou chamtivost doplatí. Na rozdíl od jeho předchůdce však neznáme podrobné okolnosti jeho skonu. Můžeme se pouze domnívat, jak tomu bylo, ale všechny stopy poukazují na již známý příběh. „Dívali se za ním, jak vešel, jak za ním zapadla dvířka v těžkých vratech. A více ho nespatriili. Ani oni, aniž kdo jiný. Neobjevil se víc už ani v koleji, ani ve své pusté společnosti... V domě bylo placho, ticho, všechno opuštěno. Po studentovi nikde ani památky. Jen v ložnici zhlédli rozházené lože, podušky po zemi, rozmetané šaty, plášť na cáry potrhanej, překocené židle, na podlaze rozchlíplou starou knihu čarodějnou a vedle převržený svícen s ohořelou svící.“⁴⁵ V tomto příběhu skutečně nalezneme některé paralely s *Historií o životě doktora Jana Fausta*. Jedná se především o ponuru a tajemnou atmosféru, kterou je celý příběh propleten. Tato nálada v domě panuje zásluhou smlouvy s ďáblem, která se v tomto stavení vsákla hluboko do

⁴⁴ JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961. s. 218.

⁴⁵ Tamtéž, s. 219.

zdí, a neopouští ho ani mnoho let po této tragické události. Dozvídáme se tedy spíše o tom, co se dělo po Faustově smrti, o tom, že po sobě zanechal významný odkaz, který se přenesl až do současnosti.

Faust v Carchesiově zpracování také pobývá v Praze, ale pouze několik dní. Přijal pozvání na císařský dvůr. Mezi tím stihl ještě navštívit Erfurt a své tamní přátele, a to na hřbetě svého ducha Mephostophila v koňské podobě. Cílem jeho cesty bylo jako obvykle pobavení a hodování. Ačkoliv se mu tam velmi líbilo a bavil se tam, musel se vrátit zpět do Prahy. „A tak Faustus zase ranním jítrem do Prahy přitáhl, a vyřídív tam své věci, po mnoha nedělích potom domu se zase vracuje, mnohé spisy a noviny s sebou ode dvora císařského z Prahy přivezl.“⁴⁶

7.2 Paralely se staročeským čarodějem Žitem

Ke každému národu se váží jiné pověsti a historky, které se nejčastěji utvářely lidovým vyprávěním a předáváním v ústní podobě z generace na generaci. Témata těchto příběhů se však často opakovala a shodovala i s jinými národy, to platí i o čarodějnictví. I my máme svého čarodějíka, který žil podle lidového svědectví v 15. století za vlády Václava IV. O kouzelníku Žitovi podává zprávy dílo Jana Dubravia *Historia Bohemica*. Autor, vlastním jménem Jan Skála z Doubravky a Hradiště byl český historik, spisovatel a olomoucký biskup žijící na přelomu 15. a 16. století.⁴⁷ V knize nalezneme svědectví o existenci čaroděje Žita, který zahanbil všechny vyznavače magie, které do Prahy pozvala choť Václava IV., královna Žofie.

Z Dubraviova vyprávění se dozvídáme o tom, jaké žerty Žito tropil. Také si utahoval z ostatních, například měl potyčku s pekařem Michalem, kterému ze slámy vyčaroval třicet vepřů s varováním, že dobytek nesmí

⁴⁶ KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989. s. 109.

⁴⁷ *Dějiny české literatury. 1., Starší česká literatura / Redaktor svazku Josef Hrabák*. 1. vyd. Praha: Československá akademie věd, 1959. s. 297.

přijít do styku s vodou. Jak už známe z vyprávění o Faustovi, varování nedbal a o vepře přišel. Z této příhody vzniklo přísloví „Získal, vyhrál, co Michal na sviních.“ Náleží k němu i výklad, který uvádí, že za vlády krále Václava koupil pražský pekař od čaroděje Žita vepře, o které ale v zápětí přišel. Je tedy zřejmé, že o Žitově existenci bylo k údivu ostatních známo v 16. století, kdy vyšel Carchesiův překlad *Historie*. Shodných historek nalezneme více, například komické vyprávění o přičarování paroží na rytířově hlavě. Výjimkou není ani podobný osud obou kouzelníků, který končí stejně tragicky jen s drobnými odchylkami. Tyto paralely svědčí o tom, že se autor příběhu o Faustovi patrně inspiroval z Dubroviova díla.⁴⁸

⁴⁸ ZIBRT, Č. *Zkazky o staročeském čaroději Žitovi (Zítovi) a první vydání české knihy o Faustovi r. 1611*. Květy. Ročník XV. Kniha XXXI. Druhé pololetí. (1893). s. 342 - 344

8 Závěr

Příběh o Faustovi, jenž inspiroval mnoho autorů, provází celé generace již dlouhá staletí. Otázkou však zůstává proč. Z této práce vyplývá, že původní německý mýtus (dnes tradovaný jako pověst) představuje velmi nadčasové téma, což dokládá také mnoho variací, forem a adaptací díla o Faustovi napříč uměleckými obory.

Ačkoli z většiny děl, která doposud o Faustovi vyšla, můžeme usoudit, že jeho primárním záměrem bylo „topit se“ v penězích, analýza, která je postavena na Carchesiově překladu, dokládá, že tomu tak není. Ústředním motivem knihy je ve skutečnosti poznání a získávání nových dovedností a zkušeností. Obohacování je spolu s hýřivým životem a pobavením až na druhém místě.

Proces vývoje Faustovy postavy byl ovlivněn především touhou po vědění a poznání nadpozemského. Jeho příběh je důkazem vítězství morálních hodnot nad materiálními požitky.

Faust na své cestě za poznáním navštěvuje nejen různá pozemská místa (např. Řím, Praha, Konstantinopol aj.), ale i ďáblovu domovinu – peklo. Jeho postava není pouze materialisticky založena, Faust naopak těží ze svých zážitků a ze zkušeností, získaných setkáními s různými postavami světové historie (např. Karel Veliký, trojská Helena či hrabě z Anhaltu).

Své nadpřirozené schopnosti zneužíval také ke svému prospěchu a pobavení (díky čarování si získal uznání a vydobyl si pozornost veřejnosti). Své vědomosti, jež písemně zaznamenával, však dokázal využít za účelem vzdělávání dalších generací. Po upsání duši ďáblu tak sváděl boj mezi dobrem a zlem. Balancoval na hranici mezi duchovními a materiálními hodnotami. Na jednu stranu si dokázal požitkářsky užívat, chtěl vytěžit ze své dohody s ďáblem co nejvíc pro své blaho. Na druhou stranu využíval svých schopností pro nabytí nových vědomostí.

Faust nakonec podlehl svým touhám, byl schopen obětovat svou duši pro dar absolutního poznání.

9 Seznam použitých zdrojů

BAHR, Ehrhard. *Dějiny německé literatury: od středověku po baroko*. Svazek 1 . Praha: Karolinum, 2005.

FOŘT, Bohumil. *Literární postava. Vývoj a aspekty naratologických zkoumání*. Praha, Ústav pro českou literaturu 2009

JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961.

KOLÁR, Jaroslav. *Historia o životu doktora Jana Fausta*. Praha: Academia, 1989.

KOLÁR, Jaroslav. *Sondy, Marginálie k historickému myšlení o české literatuře*. Brno: Atlantis, 2007.

KOPECKÝ, Milan. *Český humanismus*. Praha: Melantrich, 1988.

POKORNÝ, Jindřich. *Knih o Faustovi*. Brno: Mladá fronta, 1982.

LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Slovník literárních pojmů aneb co se skrývá za slovy*. Plzeň: Fraus, 2006.

Lexikon české literatury. 1 . A -G . Praha: Academia, 1985.

MOCNÁ, Dagmar, KOPECKÝ, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Prah – Litomyšl: Paseka, 2004.

MUCHEMBLED, Robert. *Dějiny d'ábla*. Praha: Argo, 2008

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Pátý díl. Praha: Argo, Litomyšl: Paseka, 2003.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Devátý díl. Praha: Argo, Litomyšl: Paseka, 2003.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Sedmnáctý díl. Praha: Argo, Litomyšl: Paseka, 2003.

STREETER, Michael. *Čarodějnictví: tajné dějiny*. Praha: Mladá fronta, 2008.

9.1 Periodika

ZIBRT, Č. *Zkazky o staročeském čaroději Žitovi (Zítovi) a první vydání české knihy o Faustovi r . 1611. Květy. Ročník XV. Kniha XXXI. Druhé pololetí. (1893)*

9.2 Internetové zdroje

Pěchová, Kateřina. *Postava Fausta v české literatuře. České Budějovice, 2012. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Bakalářská práce.*